

ביקורת

מחזירים את סנה להיסטוריה

אלי צור

ניר מן, משה סנה: מנהיג המרי העברי, מודן, בן שמן, 2024,
659 עמודים.

בספרו עב הכרס מתמודד ההיסטוריון ניר מן עם שתי מטלות: שחזור תולדות הכוחות החמושים של היישוב העברי כפי שהתרחשו ולא כפי שעוצבו בהיסטוריוגרפיה הישראלית, והחזרת פועלו של משה סנה למקומו הראוי בתולדות היישוב. המשימה שמן נטל על עצמו אינה מהפשוטות בשל העובדה שהן בספר תולדות ההגנה והן בספר הפלמ"ח, כמו גם בכתביו של דוד בן-גוריון, הועלמו כמעט לחלוטין דמותו ופועלו של סנה. אך הספר מחזיר אותו למקומו הראוי בתולדות כוח המגן היישובי.

משה סנה (במקור קליינבוים) נולד בינואר 1909 ומנעוריו קשר את גורלו בתנועה הציונית. מראשית פעילותו הציבורית בה הוא היה קשור למנהיג האגף הרדיקלי שלה, יצחק גרינבוים, שבתקופה שבה סנה התחבר אליו הודח מההנהגה על ידי האגף הגליצאי בציונות. מאז כישלונה בהעלאת המעמד הבינוני היהודי ארצה הפכה התנועה הציונית בפולין לקטנה וזניחה, ודגל הציונות נישא מאז על ידי תנועות הנוער הציוניות, מהשומר הצעיר משמאל ועד לבית"ר מימין. לקראת פרוץ מלחמת העולם השנייה, המפלגה הדומיננטית בקהילות היהודיות בפולין הייתה הבונד האנטי-ציונית. לכן, התואר שמן מדביק לסנה, 'מנהיג יהדות פולין', הוא די מופרז, וההגדרה המתאימה למעמדו היא עיתונאי בעיתון היינט ומנהיג אחת מהמפלגות הציוניות.

סנה שירת כרופא גדודי בצבא פולין ולאחר מפלת המדינה, בריחתו מהשבי הסובייטי ושהותו בריכוז וילנה,¹ הוא עלה ארצה במרץ 1940. בהמלצת ראשי ההגנה הוא צורף כבר

1 מחוז וילנה היה היחיד ממחוזות פולין שלא נכבש בידי הגרמנים או הסובייטים, ואחרי כיבוש פולין נמלטו אליו אנשים מכל גוויי המחנה הציוני, חברי מפלגות ובוגרי תנועות נוער, שקיוו להגיע דרכו לארץ ישראל. מקבץ זה נקרא 'ריכוז וילנה', והגורם הדומיננטי בו היו חברי תנועות הנוער החלוציות.

כחודש וחצי אחרי עלייתו להנהגת מפא"י. הזינוק המטאורי שלו להנהגת הארגון שהיה לו זר, ושהוא עצמו היה לא־מוכר למפקדיו, אינו מובן מאליו, ומן מתמודד עם הסוגיה הזאת. ההגנה הייתה ארגון משותף של המחנות ההסתדרותי, שכלל את כל מפלגות הפועלים ואת הציבור האזרחי שנבנה מפלגים שונים של תנועת הציונים הכלליים. המבנה הזה דרש פיקוד כפול, הסדר שנשאר בתוקף עד למינויו של סנה להנהגת ההגנה. בתהליך צמיחת ההגנה נכלל מרכיב נוסף: במהלך המרד הערבי התאחדו יחידות ההגנה היישוביות למסגרות גדולות יותר ולגושים שנתנו מענה לצרכים הביטחוניים של אזורים שלמים. בכך הפכה ההגנה לקונפדרציה של גושים עצמאיים־בפועל, שחלק מהם גם יצרו אסטרטגיה נבדלת שביטאה את צרכי הציבור שלהם לצד שמירת עצמאותם. היה מתאם בין התפיסה ביטחונית לבין ההשתייכות הפוליטית, והדבר בלט יותר מכל מקום אחר בתל אביב. העיר הונהגה על ידי מפקד סניף ההגנה, המפא"יניק אבנר (אלימלך זליקוביץ') ועל ידי ראש העיר, איש הציונים הכלליים ישראל רוקח. תפיסתם הביטחונית נגזרה מההסדר המשטרתי: המרחב שמחוץ לעיר היה באחריות המשטרה הבריטית, בעוד שבתוכה שלטה המשטרה העירונית. תפיסה זו השתלבה בהנחת היסוד שממשלת המנדט נושאת באחריות כוללת לביטחון היישוב היהודי. הדבקות בגושים אוטונומיים תאמה את בסיסי הכוח של מנהיגי המחנה האזרחי, שהתבססו על מנגנונים מקומיים. האגף האזרחי התנגד לכל שינוי ביחסי הכוחות בהגנה, וראשית כל לחם בחיזוק המנגנון המרכזי על חשבון הגושים.

אם לגישה זו הייתה אחיזה במרחב העירוני – הרי שבאזורים הכפריים, שבהם שכנו אלה לצד אלה יישובים ערבים ויהודים, היא לא ענתה על לחצי המציאות. מכאן צמחה תפיסת 'היציאה אל מחוץ לגדר' בדמות יחידות נ"ידות כמו הפו"ש, פלוגות הלילה ודומותיהן. המצב המורכב הזה מוצג בספר במושגים מעורפלים כמו 'המתונים' ו'האקטיביסטים', שאינם מבארים מספיק את המחלוקות בתוך ההגנה.

בשלהי המרד הערבי הייתה הסתדרות העובדים, ובתוכה הקיבוץ המאוחד, בסיס הכוח של האקטיביסטים בהגנה. מדובר במסגרות ארציות, ולכן העדפתן הייתה נתונה למרכז שליטה ארצי של ההגנה ולהקמת כוחות המופעלים על ידי המרכז בהתאם להבנתו ולצרכיו. אם המחנה האחר השאיר את קביעת האסטרטגיה בידי הבריטים, יריביו שאפו לקביעה עצמאית של צרכי הביטחון של הישוב. מן מציג את תפישת המחנה האקטיביסטי בניסוחו החד של יצחק שדה: 'את הרובה הרוסי נושא החייל הרוסי, את הרובה האנגלי נושא החייל האנגלי'. חברים, מי יישא את הרובה העברי?' (עמ' 165).

ערב בואו של סנה לארץ סבלה ההגנה משיתוק. השמרנים, שהתנגדו לשינויים שדרשו יריביהם, הצליחו למנוע כל פעילות על ידי היעדרות ממוסדות ההגנה ששותקו בגלל עיקרון הפרייטיות. צירופו של סנה להנהגה אפשר תזוזה מהקיפאון, אך זמן קצר אחרי בואו ארצה התברר לראשי מפא"י שעמדותיו זהות לעמדותיהם. בהיותו איש הציונים הכלליים בפולין הוא מונה לכאורה על ידי המחנה האזרחי, אך בניגוד לראשי המחנה הזה בארץ, שהתבססו על תמיכה מקומית, לסנה חסר עוגן פוליטי והוא היה תלוי בתמיכת המחנה

הפועלי וראשיו – אליהו גולומב, משה שרת ודוד בן-גוריון. הוא לא היה יחיד במצב זה: גם ראש הש"י, דוד שאלתיאל, החסר כל עורף פוליטי, נשען על תמיכתו של בן-גוריון. דרכו של סנה ממינויו לחבר הפיקוד העליון של ההגנה עד למינויו כרמ"א נבעה מתמיכת ראשי מפא"י ומיכולתו להגשים יעדים שאליהם הם חתרו במשותף. על פני יותר ממאתיים עמודים פורש מן את מאבקיו של סנה בשלוש זירות, המתלכדות למרחב אחד: ביסוס מעמדו כראש פירמידת השליטה בפיקוד העליון של ההגנה, יצירת מודרניזציה של מבנה הפיקוד והשליטה, והקמת כוח צבאי קבוע העומד לרשות הפיקוד העליון. לפחות בחלק זה סובל הספר מעומס יותר ומפירוט מיותר, ביחוד כשהוא מתמקד בספרות העליונות של ההגנה. סנה ניצל מראשית דרכו בהנהגת ההגנה את הפילוגים הפנימיים במחנה הציוניים הכללים, נהג כלפיו בשיטת הפרד ומשול והחליש אותו באמצעות מינויים פרסונליים. חדשים ספורים אחרי המינויים הללו למדו מנהיגי המחנה האזרחי (הצה"כ) כי מדיניותם לא הביאה לתוצאות הרצויות, והם נדחקו לשולי הארגון. כעת נפתחה הדרך לעשייה שבמהלכה הפך פיקוד ההגנה לגוף יעיל ומבצעי יותר. הוא נבנה בשתי קומות: הפיקוד העליון המתווה את הדרך, והמטכ"ל האחראי על ארגון המערכת המבצעית המשרתת את יעדי הפיקוד העליון. מבחינה פרסונלית המטכ"ל היה שילוב של הדור המייסד ושל הצעירים, 'התורכים הצעירים', שצמחו בארגון בשנות המרד הערבי. הוא סיפח אליו מערכות שהיו נתונות עד אז למרותם של גורמים חיצוניים, כמו הגוף המודיעיני שירות הידיעות (הש"י), שהיה זרוע של המחלקה המדינית של הסוכנות וצורך עתה לפיקוד ההגנה. לפי תיאורו של מן, סנה בחר לעצמו מעמד ייחודי: הוא היה אחראי על גיוס תקציבים והיה המתווך בין ההגנה להנהגה הלאומית. לכאורה הרמ"א היה יעקב רייזר, אך הלה היה חותמת גומי ורק חתם מדי שבוע על המסמכים שהוגשו אליו. המנהיג הבלתי פורמלי של ההגנה היה אליהו גולומב אך הוא, שהיה אפוטרופוסו של סנה, סמך עליו והשאיר בידי את הפעילות השוטפת. בפועל, תמיכתם של גולומב, שרת ובן-גוריון ביססה את מעמדו של סנה, אבל גם הזכירה לו את תלותו הפוליטית.

מראשית פעילותו היה ברור לסנה ולשותפיו לדעה כי פיקוד ההגנה הוא גוף ללא סמכויות ממשיות. כוחו ניזון מנכונות הגושים להפריש לו תחומי אחריות. רק הופעתה של שליטה ישירה, ללא תלות ברצונם הטוב של הגושים ומאוחר יותר של המחוזות, נתנה משמעות למטכ"ל. הקמת מסגרת צבאית הנתונה ישירות לפקודתו הפכה אותו מסרך העודף של הגושים לגוף הדומיננטי בארגון. מעבר להיותו מערכת צבאית, הוא היה גם מכשיר מדיני ששירת את הנהגת היישוב. עד לסוף המרד הערבי, האויב המוצהר של הציבור היהודי היה הכנופיות הפלסטיניות, אולם בראשית שנות הארבעים הופיעו שני גורמים עוינים או עוינים בפוטנציה: הצבא הבריטי והוורמאכט. למעשה, הן הנהגת היישוב והן פיקוד ההגנה (וסנה בכלל זה) לא קראו נכון את המפה. הם אומנם לא לקו בעיוורון של ראשי הלח"י, שדמינו אפשרות של שיתוף פעולה בינם לבין השלטון הנאצי, אך גם לא העריכו נכונה את עצמת מכונת המלחמה הגרמנית ואת האכזריות הטוטלית של המשטר הנאצי. הדבר היה נכון גם

ביחס לתגובות הממסד הבריטי. בכך נוכח היישוב בעת פעולתה של תנועת המרי, כשכל מרכיביו העריכו לא נכון את תגובת הצבא הבריטי לה.

תהליך הקמת הכוח החמוש הנתון ישירות למרות הפיקוד העליון של ההגנה היה ארוך ורב תהפוכות. הכוח, שזכה לתואר פלוגות מחץ (פלמ"ח) היה פרי יוזמתם של כמה אישים ששיתפו פעולה זה עם זה במשך שנים ועיצבו ביחד את דמותו ואת דמות ההגנה: גולומב, שרת, בן-גוריון, שדה, גלילי (ועימו הקיבוץ המאוחד) וסנה. הקמת הפלמ"ח התאפשרה הודות לגיבוי הלוגיסטי של גופי המודיעין הבריטיים והשיתוק של האגף השמרני בהגנה, אך כשנה לאחר הקמתו הוא כבר היה נתון בסכנת פירוק בגלל צעדי מתנגדיו בהגנה ובשל המדיניות של חלק ממקימיו.

למרות שאחת מהסיבות להקמת הפלמ"ח הייתה האפשרות להפעילו נגד כוחות המנדט, דווקא הבריטים, שחששו מכניסת הוורמאכט לארץ וחיפשו גורם שישאיר נאמן לאימפריה, עודדו הקמה של כוח שיוכל לנהל לחימת גרילה במקרה של כיבוש גרמני. כל עוד נמשך שיתוף הפעולה העדיף הימין האזרחי, שחשש מכוח צבאי הנתון למרות הפיקוד העליון של ההגנה, אך שתפישתו האסטרטגית נבנתה על השליטה הבריטית בארץ, לשתוק; ואולם, כשבמרוצת 1942 חדלו הבריטים לאמן את הפלמ"ח, חידשו ראשי המחנה האזרחי את דרישתם להפסיק לתקצבו, ולפרקו. רק החלטת הקיבוץ המאוחד לפזר את הפלמ"ח בין משקיו ולמצוא דרך לממנו הצילה אותו מחיסול, אך אין זה אומר כי עתידו הובטח. עם היעלמות סכנת הפלישה הגרמנית הפכה ארץ ישראל לעורף שהחזית התרחקה ממנו, והפלמ"ח חיפש צידוק לקיומו. ראשי היישוב, בן-גוריון ושרת, שאפו להפוך אותו למאגר כוח אדם שממנו יבואו מתגייסי היחידות העבריות בצבא הבריטי. גם בשורות מגויסי הפלמ"ח פעלו קבוצות שהטיפו להתגייסות לצבא הבריטי כדי להילחם בנאצים, משמידי יהדות אירופה. פרק זמן זה היה גורלי מבחינת הפלמ"ח, ואם הוא שרד את התקופה היה הדבר בזכות פועלו של סנה, שהדף בתמרונים פוליטיים שונים את הלחצים מלמעלה, והסתובב בין מחנות הפלמ"ח כדי לשכנע את לוחמיו שעוד נכונו להם מעשים רבים. מהספרות המוקדשת לפלמ"ח פועלו כמעט שנעלם, למעט כמה אנקדוטות המוקדשות לאישיותו מנקודות מבטם של לוגמי הקפה מסביב למדורה. מבחינת הנהגת היישוב התבררה חשיבות הפלמ"ח בשתי פרשיות שהשפיעו על גורל היישוב.

במהלך 1944 התנהלו ביישוב העברי שתי מערכות שסתרו זו את זו: מצד אחד, ראשי עודדו את ההתגייסות לחטיבה היהודית הלוחמת שעל הקמתה עמלו מאז ראשית המלחמה, ושנועדה להוכיח כי היישוב נטל חלק במלחמה ולכן יהיה זכאי, בסופה, להשמיע את קולו בקואליציית המנצחים. מנגד, המחתרות לח"י ואצ"ל הגבירו את מאבקן בממשלת המנדט ופגעו במוסדותיה, והנהגת היישוב חששה כי פעילותן תסכל את מדיניותה. לדעתה, הדרך היחידה לשיתוקן הייתה בהפעלה של כוח פיזי ששיאו מאסרים המוניים של חבריהן, אך בשלב התכנון התברר שהביצוע ייתקל בקשיים בגלל היעדר מקומות כליאה, וכי הדרך היחידה לעקוף מכשלה זו היא הסגרת העצורים לבריטים. הוויכוח על הגשמת המסלול הזה

פילג את מתכנני המבצע, שזכה לכינוי הסזון – עונת הצייד בצרפתית. מן מתאר בפירוט את המחלוקות בפיקוד העליון של ההגנה בעניין פעילי הסזון ואופי שיתוף הפעולה עם הבריטים, ואומר כי בכל הוויכוחים הפנימיים סנה היה הקטר המושך אחריו את רכבת הסזון. הוויכוחים תמו עם רציחתו בקהיר של שר המושבות הבריטי, הלורד מוין, בידי אנשי לח"י, רצח שהעמיד בספק את מערכת הקשרים עם הבריטים ואיים לרסק את האסטרטגיה שהנהגת היישוב גיבשה בימי המלחמה. היא נאלצה להוכיח לעולם כי הפורשים הם אויביה כפי שהם אויבי האימפריה הבריטית, ושהיישוב מסוגל להתמודד עמם ולחסלם לאלתר. הסזון נועד להוכיח הבטחה זו, אך למרות ששיתק את ארגוני הפורשים הוא לא שכנע את שלטונות המנדט ביכולותיו של היישוב למוטט אותם. במהלך כמה חודשים הפך הפלמ"ח לכוח מאורגן משמעותי המסוגל להוציא לפועל משימות בעלת ערך לאומי, וחזיוקו, יחד עם חזיוק הפיקוד העליון שעמד מאחוריו, חיזקו גם את מעמדו של סנה והפכו אותו לדמות חשובה בפוליטיקה היישובית.

ביוני 1945 נפטר אליהו גולומב, המנהיג הלא-רשמי של ההגנה, וסנה היה לראש הפירמידה של הארגון. ברל מת, בן-גוריון נעדר אז מהארץ ושרת היה טרוד בדיפלומטיה הציונית, וכך הפך סנה לא רק לראש המערכת הביטחונית של היישוב אלא גם לעצמאי בהחלטותיו במידה רבה. הדבר התאפשר בין היתר כי פעילותו שיקפה את עמדותיו של בן-גוריון, והוא נהנה מאמונו. סנה, שהגיע להגנה כמכשיר פסיבי למדי לשבירת הקפאון בין שני המחנות, הצטיין כאיש ביצוע שהגשים את מטרות המחנה האקטיביסטי במפא"י (שתאמו את עמדותיו). באופן די אקראי הוא היה למנהיג ביטחוני ברגע גורלי מבחינת היישוב, העם היהודי והזירה העולמית. מן מקדיש עשרות עמודים לתהליך צמיחתו של סנה, אך לדעתי נעדרים מספרו המושג zeitgeist ומשמעויותיו.

לדעתי, לא סנה ולא ההנהגה הציונית לא הפנימו את משמעויות התקופה. מבחינתם פעלו היישוב, השלטון הבריטי והפלסטינים במערכת סגורה, כשהגורם הערבי הופך לזניח עם מפלת המרד הערבי. אך הייתה זו קריאה חסרה של המציאות: היישוב היהודי היה ישות בעלת אתוס שצמח במלחמת העולם השנייה, כשהוא נותק משורשי גידולו באירופה. אמנם, הייתה ציפייה שבתום המלחמה 'מיליוני הפליטים היהודים חסרי בית', כמילות הפרוגנוזה של בן-גוריון בתוכנית בילטמור, יזרמו ארצה, אך בשלהי המלחמה כבר הפנימו ראשי היישוב כי אין פליטים, וכי יהדות אירופה הושמדה.

במשך המלחמה בנה היישוב את האסטרטגיה שלו על יחסיו עם האימפריה הבריטית, אבל זו קרסה במהלך המלחמה ושרדה רק הודות להנשמה מלאכותית מצד ארצות הברית. עול המלחמה הביא לפשיטת רגל כלכלית שלה. היהלום שבכתר, הודו, הפך לבלתי נשלט, והרעב בבנגל, שבמהלכו מתו שלושה מיליון הודים, בין היתר בגלל אדישות הממשלה הבריטית וחדלות המעש של פקידיה, הוכיח להודו כי בריטניה אינה מסוגלת לנהל אותה וכי העצמאות היא בלתי נמנעת. העתודות הכספיות שנותרו בבריטניה יועדו להשקעה בשינויים סטרוקטורליים בכלכלה הבריטית שנדרשו עם סיום המלחמה. בפברואר 1945, במפגש

'שלושת הגדולים' ביאלטה, בלטה נחיתותו של צ'רצ'יל לעומת שני שותפיו. המציאות כפתה על ההנהגה הבריטית את התוכנה כי ארצה תשרוד כגורם בין-לאומי רק על בסיס חיבורה למדיניות האמריקנית, אך לצערה של האימפריה ארצות הברית חתרה לפירוקה. בהיבט הזה הייתה התאמה בינה לבין המעצמה העולה, לפחות ככוח הצבאי הגדול באירופה – ברית המועצות. כבר במהלך 1943 מינו הסובייטים שלוש ועדות, בראשות מאיסקי, ליטבינוב וורושילוב, שנועדו לגבש את יעדי הדיפלומטיה הסובייטית בתום המלחמה. אחד מהיעדים המרכזיים היה פירוק האימפריה הבריטית, ובמרחב המזרח-תיכוני המכשיר לכך היה היישוב היהודי בארץ ישראל. בלי להפחית מהעוינות לציונות כאידיאולוגיה החליטו הסובייטים לתמוך ביישוב, בעיקר באמצעות חיזוקו הדמוגרפי.

את המלחמה בפולין שרדו כ-70,000 מיהודייה המפוזרים במחבוא, בזהות בדויה ובמחנות ריכוז. בשנת 1944 חתם אגוד הפטריוטים הפולנים על הסכם עם הממשלה הסובייטית, הסכם הרפטיאציה, ועם תום המלחמה זרמו כמעט 200,000 פליטים יהודים לפולין והתרכזו בעיקר במערב הנתון לשליטת הצבא האדום. לאחר הטבח בקילצה (4.7.1946) נעו מהגרים אלה מערבה ונאחזו במחנות העקורים בגרמניה, אוסטריה ואיטליה. הבריטים חששו אמנם כי היעד הסופי של הנדידה היהודית יהיה ארץ ישראל, אך ללא הועיל. העקורים הגיעו לאזורי הכיבוש האמריקנים והדבר עורר חרדה גם במפקדי צבא ארה"ב, שחששו כי הנוכחות המסיבית שלהם תגרום לתסיסה באוכלוסייה המקומית ותקשה על השליטה האמריקנית במקום. עו"ד ארל הריסון, שליחו של נשיא ארה"ב הארי טרומן, הציע כי הגירת 100,000 יהודים לארץ ישראל תהיה שסתום ביטחון למצב. היהודים הללו ייעלמו מנופה של גרמניה אך לא ייגרו לארצות הברית, מה שהיה חשש נוסף של הפוליטיקאים האמריקנים.

הבריטים התנגדו לצעדי שותפיהם בברית המנצחים, אך היו במידה רבה חסרי אונים. ברור היה להם כי יאלצו להסתלק מהמזרח התיכון, והם הכינו את עצמם לצעד הזה: העניקו עצמאות מדומה למדינות ערב, אך הפקידו את השלטון בידי בני חסותם והקימו את הליגה הערבית. בארץ חסרו גורמים פרו-בריטיים בין הערבים, בעוד שהיישוב העברי נראה כהולך ומתקרב לקומוניזם. לכן היו הבריטים מוכנים להסתפק בשמירת השקט ובהעברת פתרון בעיות הארץ לעתיד. גישה זו בוטאה כמדיניות של המשכיות, כלומר קיום הספר הלבן מ-1939, והיא תורגמה למעצר אלים של ספינות מעפילים בלב ים. אך אם בשנות המלחמה לא הייתה למדיניות זו משמעות רבה, בגלל סגירת גבולותיהן של מדינות אירופה, עתה – עם ריבוי העקורים, נוכחות שורדי השואה והגבולות הפרוצים ביבשת, שדרכם נדרו מיליוני חסרי בית – בלטה המדיניות הבריטית בשונותה ובאטימותה. למרות שמיד עם תום המלחמה התקיימו באנגליה בחירות שהעלו לשלטון ממשלת לייבור שנחשבה לפרו-ציונית, המדיניות הבריטית לא השתנתה ואף הקצינה.

התנהלותה של בריטניה עוררה זעם ביישוב, ונתנה רוח גבית להנהגה המיליטנטית של ההגנה. מאז פברואר 1945 עסק הפיקוד העליון בבחירת אופני התגובה למדיניות הבריטית, אך לפי מן, רק בכינוס הציוני בלונדון באוגוסט 1945, במפגש בין סנה לבן-גוריון, ניתן

אישור עקרוני לפעילות חמושה של ההגנה נגדה. הפעילות הזו, שזכתה לשם תנועת המרי העברי, הייתה אבן ראשה בדרכן של ההגנה ושל המדינה שבדרך. היה זה חיבור של התהליכים שעברו על ההגנה מאז פרוץ מלחמת העולם השנייה והשינויים שנולדו אחריה ביישוב, בקרב יהודי אירופה ובהסדר הבין-לאומי המתגבש.

מבחינתו של סנה, תנועת המרי הייתה פרי מאמציו במשך חמש שנות עבודתו במפקדה הארצית: המבנה של פיקוד התנועה היה שחזור של המפקדה האחראית על ניהול הסזון, והכוח שהופקד על הלחימה בתוך תנועת המרי היה הפלמ"ח, גוף צבאי שעל הקמתו וקיומו נאבק סנה במשך שנים. מן מציין שני פגמים יסודיים בהתנהלותו של סנה בנושא זה: אי הצירוף של קציני הצבא הבריטי, חברי ההגנה, לפיקוד של תנועת המרי, וליקויים במבנה המטה העליון של התנועה, שהתבטאו בכשלי תכנון וביצוע במבצעים השונים של התנועה. לדעתי, הפגם היסודי של תנועת המרי היה המטרה שלשמה היא הוקמה. להנהגת היישוב היה ברור כי בעת ההיא עליה להילחם למען שתי מטרות: עלייה בלתי מוגבלת של ניצולי השואה, והתיישבות בגבולות הארץ. בנוסף לכך שאפו כל המחזרות, ההגנה והפורשים, להצטייד על חשבון מחסני הצבא הבריטי. מכל המטלות, החשובה ביותר הייתה העלייה, אך היא הייתה גם המסוככת שבהן, ודאי לעומת גניבת הנשק שבה עסקו כל המחזרות זמן רב. לעלייה היו שלושה מרכיבים: ריכוז עולים לקראת ההפלגה, השיט וההורדה לחוף. שני המרכיבים האחרונים היו כמעט בלתי אפשריים לביצוע בגלל שליטת הצי הבריטי בים התיכון ושליטת הצבא הבריטי בחופים. מצב זה גרם לקידום תוכניות הזויות, כמו זו של בן-גוריון שבה דן מן ארוכות. בן-גוריון דיבר על שיירות מעפילים שיאובטחו על ידי כוחות חמושים שימנעו מהצי הבריטי להשתלט על אניותיהם. לזכותו של סנה יאמר, כותב מן, שהוא הצליח למנוע את מימוש התוכנית.

מן דן בהרחבה בתוכניות שונות נגד הבריטים, שהייתה תקווה כי תנועות המרי יגשימו אותן. מצד אחד רצו המתונים ללחוץ על הבריטים כדי שיבטלו את הספר הלבן ויחזרו למחויבות לקידום הבית הלאומי, ומהצד האחר עמדה ציפיית האצ"ל והלח"י לגרשם מהארץ. שני הארגונים היו משותקים למחצה כתוצאה מהסזון, כך שניתן היה להתעלם מהם, אך סנה חשב שהשאריתם מחוץ לתנועת המרי תאפשר להם ליזום פעילות שתסכן אותה. המפגש בין סנה לבין ילין מור ובגין, לפי תיאורו של מן, נשא ריח של זרות: בדירת משפחה פולנית בארץ, תוך שתיית וודקה ואכילת דג מלוח, נפגשו שלושה אצילים פולניים. רק ישראל גלילי, ארצישראלי מילדותו, היה יוצא הדופן בחבורה זו של עולים מפולין. למרות משקעי הסזון – העבר המשותף, הקסם והאמינות של סנה הביאו להסכם בעל פה לשיתוף פעולה במסגרת התנועה. לא היה זה הסכם בין שווים. בוועדת x, הסמכות המדינית של תנועת המרי, לא היה ייצוג ל'פורשים', ומן מוחה בספרו על ההפחתה מערך תרומתם לתנועה ומבקש להעניק להם את המשקל הראוי.

בקריירה הביטחונית של סנה היו חודשי תנועת המרי שיא פעילותו. גם אם היה ראשון בין שווים בפיקוד העליון של ההגנה, שותפיו קיבלו את מנהיגותו. עם מותו של גולומב,

שהותו של בן-גוריון בחו"ל ומאוחר יותר מאסרו של שרת, נשאר סנה הסמכות הפוליטית היחידה הקשורה לפעילות תנועת המרי. לא בכדי קרא מן לספרו **משה סנה: מנהיג תנועת המרי**, ואין זו רק תובנה בדיעבד. סנה בעצמו טען באחרית חייו כי תנועת המרי הייתה הגדולה, המסעירה והיפה בחוויות חייו (עמ' 479). אך הן במעמדו שלו והן בפעילות התנועה נבטו זרעי החורבן העצמי. ככל שנמשכה תנועת המרי הקצין סנה את עמדותיו, והתנועה התקרבה למצב של איבוד איוונים ובלמים. פעילות לוחמיה יצרה אמנם עם הזמן את מיתוס הגבורה ואחוות הלוחמים, אך בפועל האנגלים החליטו על פירוק האימפריה בגלל מצבה הצבאי והכלכלי, ולמעשי היישוב הייתה רק השפעה מעטה על כך. יתר על כן, התברר כי אפוס העלייה לא היה זקוק לאקט המסיים של הנחיתה על אדמת המולדת. עצם הסיפור של ניצולי שואה הניצודים באלימות בלב ים השפיע על דעת הקהל במערב, והספיק ליצירת הזדהות עם מצוקת היהודים. ייתכן שמבצעי תנועת המרי הזיקו לכך יותר משהועילו. פרשת אקסודוס מוכיחה טיעון זה. אפשר לטעון כי תנועת המרי בהובלת סנה, והיישוב בהנהגת וויצמן ובן-גוריון, נעו בכיוונים הפוכים. מצב זה התברר לסנה רק עם בואו לפריס. הוא, שהיה בטוח בגיבויו של בן-גוריון, גילה כי ננטש בשדה הקרב אך המשיך לדבוק בקו המיליטנטי שלו.

חוסר הבנתו של סנה את המציאות המתהווה לנגד עיניו התבטא בקונגרס הציוני הכ"ב שנערך בבאזל. מן מתאר בפרוטרוט את תמרוניו הפוליטיים, בעת שהיה משוכנע כי בן-גוריון ממשיך במדיניות מיליטנטית נגד בריטניה ונאבק לגייס לצדו את יהדות ארה"ב במקום תמיכתה המסורתית בוויצמן. הוא התרכז בניצחון בן-גוריון בהנהגה הציונית, רק כדי לגלות שהאחרון אינו לוחמני ומקבל למעשה את המסלול הדיפלומטי של וויצמן. סנה, בצעדיו בקונגרס, מזכיר את גורלו של הרוזן ווריק, אותו ממליך מלכים שייקספירי שהיה קורבן לנפתולי מדיניותו שלו.

אחרי הקונגרס הכ"ב היה סנה אחראי על ההעפלה לארץ, ובמסגרת זו טווה קשרים עם הגוש המזרחי. תוך שנה, עם הקמת המדינה, חדל התפקיד מלהיות רלוונטי, אך לעומת זאת התברר שהתחום הביטחוני, שפיתח עם עלייתו, הפך מזירה שולית שתחת המחלקה המדינית של הסוכנות לספרה המרכזית של הפעילות הציונית, ובן-גוריון נטל עליו אחריות אישית. סנה למד על בשרו את משמעות שירו של הצי"בטרון 'הכושי עשה את שלו, הכושי יכול ללכת'.

מן מקדיש את הפרק האחרון בספרו לתהליך ההדרה של סנה מההיסטוריוגרפיה של תולדות כוח המגן של היישוב. בתוך שנים ספורות הפכו שותפיו לבניית ההגנה והפלמ"ח לאויביו הרעיוניים, ומספר הפלמ"ח, מסגרת שסנה תרם כה רבות לקיומה ותחזוקתה, הוא כמעט שנעלם. דבר דומה קרה גם בסדרה רבת הכרכים **ספר תולדות ההגנה**. יותר מאחרים תרם לכך בן-גוריון, שעוינותו לסנה הפכה, לדעת מן, לאובססיה. הגיעה העת להחזיר את סנה למקום הראוי שהיה לו, לפי מן, ב'תולדות כוח המגן ובקורות מדינת ישראל [...] מעמד יחידאי, שלא היה לאיש לפניו ומעולם לא חזר על עצמו' (עמ' 583).

ספרו של מן משתלב בתהליך ההחזרה של משה סנה לסיפור היישובי ולבניית המדינה שבדרך. המחקר ההיסטורי הישראלי השתחרר מהמחויבות האידיאולוגית שפסלה אותו בשל השקפותיו הקומוניסטיות, והוא הוחזר למקומו הראוי בתולדות המדינה. על כך יבוא מן על הברכה. בטוחני שהספר יזכה למקום של כבוד במדף המחקרים על תולדות הישוב.